

Rad:
5
Quad:
9

WERKGROEP
MIDDELNEDERLANDSE
ARTESLITERATUUR

Cub:
27

Anima ab unitatis perfectione in multitudinem transgressio

Anima ab imperfectione ad perfectionem regressus

W-MAIL

INHOUD

BERICHTEN VAN BESTUUR EN REDACTIE	2
<ul style="list-style-type: none">• Hartelijk welkom!• WEMAL-excursie naar sterrenwacht Sonnenborgh• Verslag studiedag op de WEMAL-website• Voortgang editieproject Hs. Hattem C5 <i>Noor Versélewel de Witt Hamer</i>	
INTRODUCTIE VAN EEN ZELDZAME VONDST	5
<ul style="list-style-type: none">• Nieuw fragment ontdekt van De natuurkunde van het geheelal <i>Roel van den Assem, Femke van Hilten, Kristien Lammers</i>	
AFSTUDEREN VOOR EEN BREED PUBLIEK	9
<ul style="list-style-type: none">• Middeleeuwse recepten met een vleugje drama <i>Romy Doornhouwer</i>	
HOE BEÏNVLOED ZIJN WIJ DOOR ONZE TIJD?	18
<ul style="list-style-type: none">• Beschouwingen naar aanleiding van het boek van Peter Raedts, <i>De ontdekking van de Middeleeuwen</i> <i>Jaap Staal</i>	
RECENT VERSCHENEN LITERATUUR EN RECENSIES	20
<i>Frederiekje de Jongh</i>	

HARTELIJK WELKOM!

Via deze rubriek vragen wij nieuwe leden zichzelf kort voor te stellen. De afgelopen maanden mochten wij de volgende leden verwelkomen.

ROEL VAN DEN ASSEM UIT UTRECHT

“In september begin ik met de master Boekwetenschap en handschriftenkunde aan de Universiteit van Amsterdam. Als het allemaal door kan gaan, verleng ik deze master met een jaar tot een onderzoeksmaster. Ik ben net klaar met mijna opleiding Nederlandse taal en cultuur aan de Universiteit Utrecht. Tijdens mijn studie is mijn interesse altijd al uitgegaan naar Middelnederlandse letterkunde. Ik hoop dan ook dat ik hiermee na mijn studie verder kan gaan als onderzoeker. Op dit moment loop ik stage bij het Meertens Instituut bij het DOC Volksverhaal. Tijdens mijn vorige stage heb ik een interessante ontdekking gedaan in de Universiteitsbibliotheek op de Uithof, waarover in deze *W-mail* een artikel staat.”

JESKE VAN DONGEN UIT NIJMEGEN

“Als musicologe en neerlandica raakte ik in de ban van het laatmiddeleeuws (geestelijk) lied. Ik promoveerde in december 2011 op een proefschrift met als titel: *Een devoot ende profitelijck boeckken*. Terug naar de bron’, waarvan ik nu in opdracht van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde een samenvatting maak, aangevuld met een bloemlezing van het onderzochte liedboek. Tegelijkertijd is dit het moment om mijn blik te verruimen en oude interesses op te pakken: tijd voor WEMAL dus.”

INGEBORG HUIJBERTS UIT UTRECHT

“Wat het precies is weet ik niet, maar iets aan de Middelnederlandse literatuur heeft een grote aantrekkingskracht op mij. Dat is de belangrijkste reden waarom ik aan de bachelor Nederlandse taal en cultuur aan de universiteit van Utrecht ben begonnen. Inmiddels heb ik het tweede jaar bijna afgerond en weet ik dat ik ook in de master iets met middeleeuwse literatuur wil doen. Ik ben lid geworden om te kunnen meekijken met ervaren mediëvisten en me te laten inspireren voor mijn bacheloreindwerkstuk en wat daarop mag volgen.”

ALEXIA LAGAST UIT ANTWERPEN

“Ik studeerde Engelse en Nederlandse letterkunde aan de Universiteit Antwerpen, en schreef mijn masterscriptie over Willems *Madoc*. Dankzij de Master Medieval and Renaissance Studies aan de Katholieke Universiteit Leuven kon ik mij verder in de middeleeuwen verdiepen. Mijn interesse voor de rijkelijk overgeleverde Europese reisliteratuur was gewekt, en voor mijn Leuvense meesterproef bestudeerde ik dan ook Middelnederlandse reisverhalen, met name die waarin passages over de legendarische Pape Jan voorkomen. Mijn aandacht ging vooral uit naar de retoriek die daarin wordt gehanteerd.

Sinds oktober 2010 bereid ik een proefschrift voor aan de Universiteit Antwerpen, eerst met een Dehousse-opvangmandaat en sinds oktober 2011 met een FWO-aspirantenbeurs van vier jaar. Frank Willaert en Veerle Fraeters begeleiden mijn onderzoek over laatvijftiende-eeuwse Europese reisverhalen over de Oriënt, gedetailleerde en uitgebreide werken die het product waren van een kruisbestuiving tussen empirie en boekenkennis. Met *Tvoyage van Mher Joos van Ghistele* (ca. 1491) als centrale casus, wil ik de tekstuele en paratekstuele elementen in kaart brengen die de geloofwaardigheid van deze reisverhalen moesten verhogen.”

IRENE MEEKES–VAN TOER UIT UTRECHT

“Ik heb in Utrecht Nederlandse Taal en Cultuur gestudeerd. Daar werd al in het eerste jaar mijn belangstelling voor de middeleeuwen gewekt. Door mijn levenslange fascinatie voor reisverslagen raakte ik al gauw in de artesliteratuur verzeild. Reisliteratuur leidde als vanzelf tot geografische en ook kosmologische teksten. Dit haakte dan weer prachtig aan bij mijn functie als publieksbegeleider bij Sonnenborgh Museum en Sterrenwacht. In de researchmaster Medieval Studies heb ik mijn verschillende interesses weten te combineren. Nu schrijf ik aan mijn masterthesis over een 15e-eeuwse astrologische kalender, onder begeleiding van Orlanda Lie. Na mijn afstuderen hoop ik me via WEMAL met artesliteratuur bezig te kunnen blijven houden!”

WEMAL-EXCURSIE NAAR STERRENWACHT SONNENBORGH

In het najaar organiseert WEMAL een excursie naar de Utrechtse sterrenwacht Sonnenborgh. Op dit moment zijn precieze gegevens als datum, tijdstip en invulling van het programma nog niet bekend. Dit wordt te zijner tijd bekendgemaakt via een WEMAL-Nieuwsflits. Het idee voor deze excursie is ontstaan tijdens de afgelopen studiedag. De organisatie ervan is in handen van Irene Meekes en Moniek Vis.

Als je de WEMAL-Nieuwsflits wilt ontvangen en nog niet op de mailinglijst staat, stuur dan een e-mail naar Moniek Vis (moniekvis@gmail.com). Ook suggesties voor de invulling van het programma kunnen gemaild worden.

VERSLAG STUDIEDAG OP DE WEMAL-WEBSITE

Op 17 februari 2012 hield WEMAL een drukbezochte studiedag rondom lopende en toekomstige projecten (editie Hs. Hattem C5, samenstelling platenboek *Lijf en leden*, ontwikkeling database Middelnederlandse artesliteratuur). Een uitgebreid verslag van deze studiedag staat op onze website: <http://wemal.let.uu.nl/actueel/studiedag2012verslag.html>

VOORTGANG EDITIEPROJECT HS. HATTEM C5

In deze *W-mail* slechts een kort bericht over dit project. De collatie van de Middelnederlandse en Latijnse teksten in het handschrift (ongeveer 6/7 deel) is nagenoeg afgerond, op wat probleemgevallen na, die de collatiegroep nog gezamenlijk moet bekijken. Het project staat even op een laag pitje, in afwachting van het afronden van de collatie van het Middelfranse deel van de tekst. Een klein groepje transcribenten heeft lang geworsteld met de transcriptie van de aanzienlijke hoeveelheid Franse tekst (ongeveer 1/7 deel) met veel vakjargon, en buigt zich nu nog over een eerste collatieronde. Voor de tweede collatieronde zal een externe expert benaderd worden, omdat binnen WEMAL de benodigde combinatie van specialismen (Middelfrans en artesjargon) nog niet voorhanden is.

In feite richt WEMAL zich primair op Middelnederlandse artesteksten, maar in dit handschrift kunnen we de Latijnse en Middelfranse teksten natuurlijk niet negeren. Zij zullen zeker met een reden bij elkaar gebracht zijn en een betrouwbare en integrale transcriptie opent dan toch de deuren om ook dit aspect van het handschrift nader te kunnen onderzoeken. Wij worstelen en komen boven!

Noor Versélewel de Witt Hamer, dagelijks coördinator Hattemproject

INTRODUCTIE VAN EEN ZELDZAME VONDST

NIEUW FRAGMENT ONTDEKT VAN *DE NATUURKUNDE VAN HET GEHEELAL*

Het komt tegenwoordig niet veel voor dat men een nieuw handschrift of handschriftfragmenten van reeds bekende teksten vindt. Toch worden er nog steeds ontdekkingen gedaan die weliswaar niet wereldschokkend zijn, maar wel interessante inzichten toevoegen aan onze kennis over middeleeuwse handschriften en drukken. Die ervaring is ons ten deel gevallen toen wij onlangs een fragment van *De natuurkunde van het geheelal* ontdekten, een Middelnederlands leerdicht over de kosmos. Het fragment, bestaande uit een verticaal doormidden gesneden folium, bevindt zich in een zeventiende-eeuws boek uit de Gertrudiscollectie, die nu is ondergebracht in de Universiteitsbibliotheek Utrecht.

De Universiteitsbibliotheek Utrecht heeft drie grote oud-katholieke collecties in permanente bruikleen: de bibliotheek van de Centrale Oud-Katholieke Bibliotheek (COKB), de bibliotheek van het Oud-Katholiek Seminarie (OKS) te Amersfoort, en de parochiebibliotheek van de Sint-Gertrudiskerk te Utrecht. De laatste collectie werd in 2011 in de universiteitsbibliotheek ondergebracht. Het gaat om bijna 15.000 banden, die alle nog gecatalogiseerd moeten worden. Voor het merendeel gaat het om gedrukte werken uit de periode tussen 1500 en 1900.

Onze ontdekking vond plaats tijdens onze stage bij de Bijzondere Collecties van de Universiteitsbibliotheek Utrecht, onder supervisie van conservator handschriften Bart Jaski. We gingen in de Gertrudiscollectie op zoek naar maculatuur (beschreven perkament dat geen nut meer had en gebruikt werd ter versteviging van een boekband) waarop Middelnederlandse tekst te vinden is. De gevonden fragmenten zullen opgenomen worden in de lijst van Middelnederlandse handschriften en handschriftfragmenten die door ons werd samengesteld. Tijdens deze zoektocht stuitte we op een aantal fragmenten, waaronder het fragment waar het hier om gaat. De inhoud en de eventuele waarde van dit fragment moet nog bepaald worden.

Het boek dat het ontdekte fragment bevat, is onderdeel van een gezaghebbende geschiedenis van de kathedraal van Reims, vervaardigd door de tiende-eeuwse kroniekschrijver Flodoardus: Georgus Colvenerius (ed.), Flodoardus, *Historiae Remensis Ecclesiae Libri IIII* (Douai, 1617). Bij het fragment in kwestie gaat het om twee stukken maculatuur: voor en achter in het boek. Deze fragmentdelen zijn ingenaaid in de knepen (scharnieren) tussen het voor- en

achterplat en het boekblok, en bedoeld om de slappe, met karton verstevigde perkamenten kaft beter aan het boekblok te hechten. De leren strookjes die de boekrug met de voor- en achterplaten verbinden zijn daarvoor niet stevig genoeg. De constructie is versterkt met behulp van de stukken perkament uit een handschrift van *De Natuurkunde van het Geheelal*. Dit verklaart waarom de maculatuur middendoor is gesneden: het is geen conventioneel schutblad dat de eerste of laatste pagina moet beschermen.

Om de inhoud van het gevonden fragment te bepalen werd de tekst getranscribeerd. Omdat de twee halve pagina's in de knepen van het boek zijn gevouwen was dit nog een lastige klus; er zijn letters weggefallen in de vouw of verdwenen achter het naaigaren. Tijdens het transcriberen werd al snel duidelijk dat de regels van de twee stukken perkament in elkaar overlopen. Zodoende ontstond er een transcriptie van een bijna volledig folium uit een handschrift. Bijna, omdat aan de bovenkant van het blad minimaal een halve regel was afgesneden om het in de nieuwe boekband te laten passen.

Na het transcriberen werd duidelijk dat de tekst gaat over donder, bliksem en duivels. De volgende stap was uitzoeken om welke tekst het precies ging. De tijd dat studenten zeer belezen moeten zijn of de juiste professoren dienen te kennen om een tekst te identificeren aan de hand van een fragment is reeds voorbij. Doelgericht zoeken in Google leverde al snel een link op naar de editie van *De natuurkunde van het geheelal* van Ria Jansen-Sieben¹. Het toont eens te meer het belang aan van het digitaal beschikbaar maken van tekstmateriaal.

Aan de hand van deze editie werden onleesbare letters en woorden aangevuld en konden de verso- en rectozijde bepaald worden. Ook werd het aantal ontbrekende regels vastgesteld, mede aan de hand van het eindrijm: aan de bovenkant van het fragment (aan beide zijden; recto en verso) zijn een regel en de helft van een tweede regel door het afsnijden weggefallen. Het folium zou vijftig versregels in totaal hebben gehad, waarvan er nu dus nog zesenvieftig (min of meer) geheel leesbaar zijn. Een opvallend gegeven is dat er een aantal versregels door een vijftiende-eeuwse hand zijn doorgestreept en vervangen.

Het was nu zaak om het fragment te vergelijken met de tien reeds bekende handschriften en handschriftfragmenten van *De natuurkunde van het geheelal*. De tekst uit het gevonden fragment komt overeen met de regels 765-810 (517-562 volgens telling van Jansen-Sieben²) uit het hoofdstuk 'Sterren, en ander vuur in de lucht' en behoren toe aan de onderwerpen:

- Donder en bliksem (731-788)
- Bij onweer varen er in de lucht duivels met de bliksem mee (789-802)
- Weerlegging van een andere verklaring van de donder (803-818)

Bij het vergelijken van het fragment met de andere handschriften is in eerste instantie uitgegaan van het handschrift dat Jansen-Sieben voor haar editie heeft gebruikt: het handschrift Ups (Uppsala Universiteitsbibliothek, MS De la Gardie 56). Jansen-Sieben koos voor dat handschrift omdat het van alle tot dan toe bekende handschriften het meest een uitgesproken Vlaams karakter heeft en weinig corrupt is.³ Het handschrift Ups is gedateerd op 1400-1429 en staat qua tijd relatief ver af van de autograaf (eind 13e eeuw), maar staat door zijn Vlaamse karakter vermoedelijk dicht bij de autograaf dan de andere handschriften.

De datering voor het gevonden fragment wordt door Bart Jaski op basis van het schrift geschat op het laatste kwart van de 14e eeuw. Bart Besamusca liet ons weten dat het vermoedelijk in een Westmiddelnederlands dialect is geschreven. Hiermee wijkt het fragment qua datering en lokalisering al flink af van het handschrift Ups. Dit blijkt nog meer wanneer de tekst uit het fragment wordt vergeleken met dit handschrift. Zinnen zijn verplaatst en er worden soms andere woorden gebruikt. Bij de in rood geschreven regels wordt een keer de tweede zin weggelaten. Kortom: het gevonden fragment lijkt geen nauwe verwantschap te hebben met het handschrift Ups. Ter illustratie volgen hier de eerste twaalf volledig aanwezige regels van de versozijde van het gevonden fragment, overeenkomend met versregels 789-798 (of 541-550) uit de editie van Jansen-Sieben (de gerubriceerde regels zijn vet gedrukt):

Ups:

Tusschen ons *ende* der manen siet
 Dese dinc altemael ghesciet
**Van den duuelen die in die lucht
 sien *ende* in
 Onwedere quaet doen bi goods
 ghehenghenisse**
 Nv sien tusschen ons *ende* die mane
 In die lucht duuele als ic wane
 Si weten wel al die nature
Ende si connen alle scripture.
 Als si die lucht verstoert dus sien,
Ende dit wonder al ghescien
 Entie liede hem seer ontsien,
 So menghen si hem mettien,
Ende varen in die blixem met,
 Om dat si quaet moghen doen te bet

Gevonden fragment:

[volledig weggesneden]
 [grotendeels weggesneden]
**Vanden duuelen die hanghen
 in die lucht
 [regel ontbreekt in fragment]**
 Nu sijn tusschen ons *ende* der mane
 In die lucht duuele ic wane
 Si weten alle naturen
Ende si connen alle scripturen
 Alsi die lucht verstorst zien
 [regel ontbreekt]
 Ende die liede hem zeere ontsien
 So minghen zi hem mettien
 Om dat si quaet moghen doen dan bet
 Ende varen der blixemen met

Of het gevonden fragment wel verwantschap heeft met de andere handschriften dient nog uitgebreider onderzocht te worden. De handschriften met eveneens een Westmiddelnederlands karakter zijn L (Leiden, Bibliotheek der Rijksuniversiteit, B.PL. 14A), U (Utrecht, Universiteitsbibliotheek, hs. 1328) en S (Den Haag, Koninklijke Bibliotheek, Hs. Kon. Ned. Ak. van Wetenschappen, nr. XVI). Qua datering liggen deze handschriften ook dichter bij het gevonden fragment dan Ups. Het is mogelijk dat het gevonden fragment aan deze groep verwant is, maar misschien hebben we hier te maken met een op zichzelf staand handschrift, hetgeen de vondst ervan extra bijzonder zou maken. Om dit vraagstuk op te lossen zal binnenkort een uitgebreider artikel volgen met een diepgaander vergelijkend onderzoek. Voor nu willen wij Bart Jaski, Bart Besamusca en Frank Brandsma hartelijk danken voor hun bijdragen en Orlanda Lie voor het mogelijk maken van deze publicatie.

*Roel van den Assem, Nederlandse taal en cultuur,
hoofdrichting Middelnederlandse letterkunde*
*Femke van Hilten, Taal- en cultuurstudies,
hoofdrichting middeleeuwse letterkunde*
*Kristien Lammers, Taal- en cultuurstudies,
hoofdrichting middeleeuwse geschiedenis*

NOTEN

¹ Ria Jansen-Sieben (ed.), *De natuurkunde van het geheel. Een 13de-eeuws Middelnederlands leerdicht*. Paleis der Academiën, Brussel 1968.

² Het handschrift Uppsala heeft een andere volgorde van verzen en begint na regel 34 bij regel 279 over de planeten, als direct antwoord op de inleiding.

³ Jansen-Sieben 1968, p. 14.

MIDDELEEUWSE RECEPTEN MET EEN VLEUGJE DRAMA

INLEIDING

De Da Vinci code, wie kent het niet? Wat je er ook van vindt, het lukt schrijver Dan Brown een groot publiek te interesseren voor een historische theorie. Het verhaal leert zijn lezers iets: over de Orde van de Tempeliers. Tijdens mijn master Middeleeuwse Studies leek het of alle informatie over de middeleeuwen in de onderzoekswereld bleef hangen. Niets mis mee natuurlijk, maar waarom zou je niet – net als Dan Brown – meer mensen proberen te bereiken? Bijvoorbeeld met een onderwerp als de middeleeuwse keuken. Een keuken die sterk beïnvloed werd door het geneeskundig model uit die tijd. Omdat recepten uit andere culturen erg populair zijn tegenwoordig, leek dit me een mooie ingang om een breder publiek iets over de middeleeuwse geneeskunde en kookcultuur te vertellen.

Wat een geluk dat ik tegen het convoluut Hs 15 KANTL Gent opliep. Het handschrift, dat ik in dit artikel verder Hs 15 noem, ligt in de bibliotheek van de Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde in Gent en bevat vier middeleeuwse teksten met in totaal 452 recepten. In de kantlijn van de tekst staan aanwijzingen die me al snel meenamen naar een zestiende-eeuws Den Bosch, waar 'De Zwanenbroeders' hun hoofdkwartier hadden. Dat was een illuster gezelschap met leden als Koning Willem van Oranje, schilder Jeroen Bosch én de waarschijnlijke bezitster van (een deel van) het convoluut. Hoe populair wil je het hebben? Ik besloot daarom mijn afstuderen in tweeën te delen: een beknopt onderzoek naar het convoluut en een omwerking van het onderzoek naar een fictief verhaal. Dat verhaal bevat ook tien recepten, die ik vertaald en bewerkt heb naar een moderne variant. Zo beleeft de lezer de middeleeuwse keuken echt.

DEEL 1

BIJZONDER CONVOLUUT

Hs 15 is één van de – slechts – zes teruggevonden middeleeuwse kookhandschriften.¹ Het is een uniek convoluut, omdat het grootste deel van de inhoud nergens anders is teruggevonden. Deel A is hierop de uitzondering. De recep-

ten van dit deel komen namelijk ook voor in *Nyeuwen Coock Boeck* van Vorsselmans (1560). Deel A zou volgens editeur Braekman een slordige kopie zijn van een onbekend handschrift, waar ook Vorsselmans gebruik van heeft gemaakt.² De medische recepten uit deel B lijken ook gekopieerd. Deze – voornamelijk gynaecologische – recepten staan namelijk enigszins gegroepeerd en spreken de lezer direct aan, dit in tegenstelling tot de culinaire recepten. Het lijkt daarom of de vervaardiger van deel B op een gegeven moment een tekst in handen kreeg en deze (deels) overschreef. Ik heb de recepten tegen vrouwelijke kwaaltjes niet kunnen herleiden naar een andere Middelnederlandse gynaecologische tekst.³ Als laatste bevat deel D enkele medische recepten die ook in *Boec van medicinen in Dietsche* (ca. 1400) staan.

Naar Hs 15 is, behalve twee edities (en deels vertaling), nog weinig onderzoek gedaan.⁴ De twee editeurs, Braekman en Muusers, vermoeden dat de boeken uit de 15e of het eerste kwart van de 16e eeuw komen en richten zich verder vooral op de afschrijving/vertaling.⁵ Wat ik miste was een antwoord op de vraag wie nu eigenlijk de bezitters van de teksten waren. Wie schreven de recepten? Deden ze dit voor eigen gebruik of was er een opdrachtgever? Waarom werden de boeken geschreven? Door te kijken naar de vorm, inhoud en context van Hs 15, hoop ik meer duidelijkheid te krijgen.

EIGEN GEBRUIK

Veel artesteksten werden voor eigen gebruik geschreven. Ook Hs 15 lijkt voor eigen gebruik geschreven en over een langere tijdspanne tot stand gekomen. De recepten staan, behalve in deel A, niet in een logische volgorde. Soep, vlees, taart en zalfjes wisselen elkaar af. Daarnaast bevatten de boeken dubbele recepten, vlekken op de pagina's en geen afbeeldingen of versieringen. Niets wijst erop dat de vier teksten in opdracht zijn geschreven.

HOOFDROLSPELERS VAN HET CONVOLUUT

Wie schreven deze vier delen dan voor zichzelf? De vier delen van Hs 15 zijn door meerdere handen geschreven. Deel D is vervaardigd door dezelfde hand die deel C schreef.⁶ Deel D bestaat voornamelijk uit medische recepten. Het urinetraktaat (recept nr. 7) lijkt te wijzen op een medisch onderlegd publiek en wellicht ook een dito vervaardiger. Het zogenaamde piskijken werd namelijk vaak uitgevoerd door chirurgijnen en barbiers.

In deel B staat in een ander handschrift dan de lopende tekst een bezittersnaam. "Dit boeck hoert toe Alijt Anthonis dochter Belaerts" staat onderaan bladzijde 42. De naam "Gerardus Rodolphus" komt voor op bladzijde 38

(deel A) en nogmaals in deel B. En “Jayme Fort Une” met daaronder “Bever” wordt genoemd op bladzijde 80 (deel B). “Bever” slaat op de Belgische plaats Strombeek-Bever, vermoedt Braekman, die de taalkenmerken naar noordoostelijk Brabant vindt wijzen.⁷

De namen zijn een mooi aanknopingspunt naar de mogelijke bezitters en vervaardigers van (een deel van) de tekst. Via bronmateriaal in archieven ben ik de namen gaan herleiden. Alijt Belaerts (†1560) is eenvoudig te vinden. Dat haar naam in een duidelijk ander handschrift dan de recepten staat, impliceert dat zij eerder de bezitter dan de schrijver van het boek was. Alijt leefde in het zestiende-eeuwse Den Bosch.⁸ Ze was de dochter van Anthonis Belaerts; een schepen uit Den Bosch, kapitein van de plaatselijke schutterij en regent van het Zinnelooshuis.⁹ Vader, dochter en moeder Johanna waren alle drie lid van de Illustre Lieve Vrouwe Broederschap, ook wel Zwanenbroeders genoemd, een oorspronkelijk katholieke gemeenschap, die in de 16e eeuw meer een religieuze sociëteit geworden was. Haar broer, de bierbrouwer Rutger Belaerts (geboren 1525) was een zogenaamd ‘gezworen lid’ of erebroeder.¹⁰ Het lidmaatschap van deze sociëteit zegt dat de familie uit de Bossche stedelijke bovenlaag kwam. Alijt overleed in 1560 en had op dat moment een minderjarig kind, iets wat impliceert dat zij net als haar broer in het eerste kwart van de 16e eeuw is geboren. Alijt was volgens de bronnen getrouwd met Cornelis Bever.¹¹ Aangezien de namen Bever en Alijt Belaerts in hetzelfde deel voorkomen, lijkt het aannemelijk dat Bever voor haar echtgenoot Cornelis Bever staat en niet voor het Belgische Strombeek-Bever. Deel B was dus in bezit van een welgestelde dame; dit komt overeen met de dure ingrediënten die in de recepten gebruikt worden.

In het geval van Gerardus Rodolphus staat zijn naam waarschijnlijk wel in dezelfde hand geschreven als de lopende tekst.¹² Er bestaat dus een kans dat de vervaardiger van deel A deze naam had. Wie was hij? Wellicht de Gerardus Rodolphus (midden 16e eeuw - 1591) die de schrijver is van *De litteris Canonicis*, een middeleeuws juridisch handschrift. Hij was een kanunnik uit Grave (huidige gemeente Noord-Brabant), die filosofie studeerde in Leuven en bedreven was in de Griekse en Latijnse letteren.¹³ Hij kwam uit het gebied waarbinnen Braekman de tekst plaatst en schreef eerder teksten in opdracht. Er bestaat een kans dat hij de schrijver is van een deel van onze tekst, maar dit is niet zeker. Opvallend is wel dat zijn naam in deel B nogmaals (in dezelfde hand) voorkomt. Helaas is een handschriftvergelijking met *De litteris Canonicis* niet mogelijk, aangezien dit een gedrukte tekst is.

DATERING

Wat wel mogelijk is, is de handschriften door twee handschriftspecialisten te laten beoordelen. Ik kan zelf geen middeleeuws schrift ontcijferen, dus vond ik twee mensen die me wilden helpen bij de datering van deel B. Volgens professor Jos Biemans (middeleeuwse paleografie en codicologie, Universiteit van Amsterdam) zou Alijt's naam in een littera cursiva staan. De overige – lopende – tekst op die bladzijde duidt hij als een “op gotisch schrift geïnspireerde ‘Nederlandse’ staande schrijffletter”. Hij vermoedt dat het schrift uit de tweede helft of misschien uit het einde van de zestiende eeuw dateert en vindt de handtekening zelfs jonger ogen dan de lopende tekst. Archivaris en paleograaf Carla de Gopper is het met Biemans eens en ziet in het handschrift waarin de naam van Alijt geschreven staat een (bijna) jonger handschrift dan de rest van de tekst op die pagina. Volgens haar zou de lopende tekst tussen de 1530 en 1560 geschreven zijn. De handtekening van Alijt doet haar denken aan handschriften van tussen de 1500 en 1540.

Deze data komen overeen met de andere bronnen waaruit blijkt dat de twee in het handschrift genoemde personen in de zestiende eeuw leefden. Logischerwijze zou deel B ergens vóór 1560 geschreven moeten zijn, omdat Alijt in dat jaar overlijdt. Alijt is niet op heel oude leeftijd gestorven, zij had een ‘onbejaarde’ dochter op dat moment. Op basis van deze gegevens zou ik deel B iets later dateren dan voorheen gedacht: de 16e eeuw in plaats van de 15e eeuw. Omdat de signatuur van Alijt uit dezelfde tijd lijkt te komen als de rest van de tekst op die bladzijde, lijkt zij al vroeg bij de tekst betrokken te zijn geweest.

VROUWELIJKE LEZER?

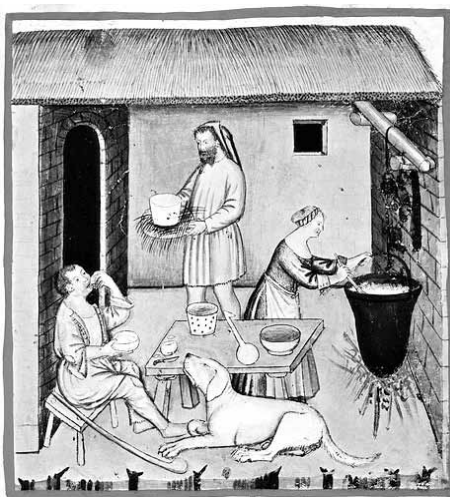
Dat er een vrouwelijke bezittersnaam in de kantlijn staat is opmerkelijk te noemen. De doelgroep van middeleeuwse culinaire recepten bestaat over het algemeen uit mannen. Vrouwelijke middeleeuwse koks lijken een zeldzaamheid te zijn. Zo laten onder andere brieven uit het koksgilde zien dat vrouwen dit beroep niet van hun man mochten overnemen.¹⁴

Aan de andere kant is bekend dat meisjes op school werden opgeleid om een huishouden te runnen. Zij leerden spinnen en wassen, wellicht ook koken. In de privésituatie is het dus goed mogelijk dat vrouwen voor het eten zorgden. Op plaatjes van de 13e-eeuwse *Tacuinum sanitatis* vind je verschillende vrouwen in de keuken aan het werk. Zowel in hun eigen huis als wellicht in een meer professionele omgeving.¹⁵ De vrouwelijke koks zijn dan niet bij naam bekend en misschien zijn het vooral mannen in de keuken die je

op schilderijen ziet, toch kunnen we niet uitsluiten dat vrouwen als kok aan het werk waren.

Dat middeleeuwse vrouwen kookten, blijkt ook uit Hs 15. Deel B lijkt geschreven te zijn voor/door een vrouwelijke lezer. Een groot deel van de medische recepten in dat deel zijn tegen vrouwenkwaaltjes, zoals menstruatiepijn en zere borsten. Zoals ik al eerder zei, wordt de lezeres direct aangesproken in deze recepten. Bijvoorbeeld in recept B 181: “Als u die moeder opcoompt. Soe bijnt u om leeden daer die moeder leet een coralen vijfftych”. De vrouwelijke signatuur in deel B wijst ook op een vrouwelijke bezitter. Deel B is vervaardigd voor een vrouw en

heeft ook een vrouwelijke bezitter gehad. Zou deze artestekst ook gemaakt zijn door een vrouw? Waarom niet? Misschien schreef de schrijfster de recepten voor haarzelf op, als geheugensteun.

Een afbeelding uit de Tacuinum sanitatis (Rome, Casanatense 4182) toont een vrouw die in een pot roert om kaas (ricotta) te maken. Dit plaatje laat zien dat middeleeuwse vrouwen wel degelijk kookten.

Bron: <http://www.fadingad.com/fadingadblog/?p=5132>

DE VAKMAN/VROUW ALS LEZER

Vanwege de geneeskundige theorie van de middeleeuwse humorenleer, was koken niet zo simpel als lekkere ingrediënten bij elkaar gooien. Elk ingrediënt moest precies bij het andere voedingsmiddel passen en op precies de juiste wijze bereid worden. Het was de bedoeling dat een gerecht bij de menselijke natuur paste (licht vochtig en licht warm). Aan het niveau van de recepten te zien, hadden de schrijvers van Hs 15 een publiek voor ogen dat enige kennis van de middeleeuwse keuken had. Niet alleen moest hij of zij de humorenleer kennen en de eigenschappen van voedingsmiddelen, ook de basis van koken was bekend bij de lezer. Net als in veel andere middeleeuwse recepten, wordt bijvoorbeeld in de taartrecepten enkel de vulling gegeven. Ook van verhoudingen, maten en tijden werd nog weinig gebruik gemaakt.

Een ander kookboek uit die tijd, het *Nyeuwen coock boeck* van Gheeraert Vorselman, is wat dat betreft heel anders. Hierin legt de schrijver uit hoe de

lezer de tafel dekt en het zout toepast. Dit alles in een gedrukt boek, met dus een groter bereik dan deze geschreven tekst. De lezers van Hs 15 hadden waarschijnlijk meer kennis van de middeleeuwse keuken dan een gemiddeld persoon.

DOORGEGEVEN TEKST

De recepten lijken geheugensteuntjes, zoals ook eethistoricus Terence Scully middeleeuwse recepten soms typeert. Ze zijn gemaakt voor koks, die zich zo konden herinneren waaruit een vulling ook alweer bestond. Maar had een kok wel zo'n geheugensteuntje nodig? Het was toch zijn werk, dat onthoudt hij toch? Of zijn de recepten gemaakt voor de leek, die niets had aan halve recepten? Volgens de literatuur zou er niet echt een categorie tussen de leek en de prof bestaan en dus is onduidelijk welk publiek kookboeken hebben.

Maar hoe onduidelijk is het eigenlijk? Kookteksten zijn artesteksten, dus wellicht voor eigen gebruik geschreven. En dit boek, te makkelijk – of zelfs onnodig – voor een kok en te moeilijk voor de gemiddelde kookleek, vraagt om een andere doelgroep. Kan het zijn dat er in die tijd – net als nu – een publieksgroep bestond die geïnteresseerd was in koken en het geld had om verschillende gerechten uit te proberen? Of is dat een te moderne gedachte? Waren het dan wellicht geen hobbykoks, zoals we ze nu zouden noemen, maar mensen die de wil hadden zo gezond (en lekker) mogelijk te koken voor hun gezin of voor anderen? Moeders en dienstmeisjes? Want ook al zouden kookboeken niet voor vrouwen bedoeld zijn, toch noemt bijvoorbeeld Braekman als voorbeeld kookboekjes die van moeder op dochter doorgegeven en bewaard en aangevuld werden.¹⁶ Hs 15 zou precies in dat specifieke voorbeeld passen.

DEEL 2

HET VERHAAL VAN ALIJT, RUTGER EN GERARD

Het hele verhaal van Hs 15 is nog steeds niet bekend. Waarschijnlijk zal dat nooit gebeuren. Toch vertelt de tekst wel het verhaal van een vrouwelijke kok, de middeleeuwse humorenleer en de Zwanenbroeders. Om een breder publiek te bereiken, grijp ik naar onwetenschappelijke middelen: fantasie.

Om uitleg te kunnen geven van de middeleeuwse geneeskunde en keuken, was het handig een verhaal te maken waarin een personage ziek was, een ander personage voor hem kookte en een personage uit een andere sociale laag

vragen stelde die een modern persoon ook zou stellen. Bijvoorbeeld: “Waarom maak je die saus bij dat vlees? Waarom mag je dit gerecht niet eten als je ziek bent?” Of: “Wassen jullie je handen voor het eten?”

Uiteindelijk kwam ik uit bij Alijt, de dochter van schepen Anthonius. Door haar sociale status is het niet gewenst dat zij kookt. Toch is dit haar passie. Door stiekem te koken voor haar broer en de andere Zwanenbroeders wil zij voor elkaar krijgen dat ze als vrouw mag koken. Haar broer, priester Rutger, is ziek en heeft daarom bepaalde gerechten nodig. Alleen Alijt en Gerard weten dat hij syfilis heeft; dit mag niemand te weten komen. Seks is immers verboden voor geestelijken. Priester Gerard hoopt door het verzamelen van recepten een kookboek te kunnen maken, waardoor hij aan geld komt om zich in te kopen als kanunnik. Hij strijkt bij de Zwanenbroeders de eer op van het etentje van Alijt, krijgt een aanstelling als wekelijkse kok en heeft nu recepten nodig van Alijt om deze belofte waar te kunnen maken. Gerards plan om Alijt de recepten te ontfutselen mislukt en voor hij het weet, sluit hij haar op en dwingt haar al haar recepten op te schrijven. Rutger kan hem niet verraden, want ook hij heeft Alijts recepten nodig om niet zieker te worden en wil niet dat Gerard iedereen vertelt dat hij syfilis heeft.

VOORBEELD UIT HOOFDSTUK 8, WAARIN GERARD INMIDDELS IS BEGONNEN ALS KOK VOOR DE ZWANENBROEDERS EN RUTGER VOOR HET EERST ARGWAAN KRIJGT.

“[...] De dienstmeiden brachten de schotels met pannenkoeken en kweeperen naar binnen. Het rook heerlijk, als thuis. Alle broeders keken verlekkerd naar de grote hoeveelheid eten. Gerard had zich weer uitgesloofd. Rutger pakte een stuk brood en haalde het door de hutspot. Het smaakte hemels. Hij haalde een ander stuk brood door de hazensoep, ook die smaakte bekend. Een andere geur trok zijn aandacht. Hij zocht de schotels af. Achteraan op de tafel ontwaarde hij gestoofd vlees. Het water liep hem in de mond.

‘Kunt u mij het stoofvlees aangeven?’

Jacob gaf hem de kom en hij lepelde hem voor een groot deel leeg. Dit was het stoofvlees in bier. Hoe kwam Gerard aan dat recept? Iedereen maakte dat toch met wijn? Hij snapte er niets van. Hij zag Gerard nog voor zich in de keuken, die man had volgens hem geen flauw benul waar hij mee bezig was. Al die recepten van de afgelopen weken kwamen hem ook bekend voor. Eerst dacht hij nog dat het toeval was, maar dit was al de derde week en nu dit bieregerecht. Rutger stopte met eten. De gesprekken gingen langs hem heen. Gerard zal toch niets met het vertrek van Alijt te maken hebben? Straks had hij met haar gepraat en haar boos gemaakt. Nee, dat was uitgesloten. Rutger pakte

gerust zijn lepel weer op. Als Alijt boos was, dan ging ze er keihard tegenin. En nu hij niets van haar hoorde, zal het wel meevallen. Maar toch, de recepten van Gerard smaakten wel erg bekend. Hij stopte met eten. Als Gerard zijn zus dwong om hem recepten te geven, dan kon hij dat niet toestaan. Hij stond gehaast van zijn stoel op. Gerard moest niet denken dat hij zijn zus pijn kon doen. De broeders stopten met eten.

‘Is er iets aan de hand Rutger? Je ziet zo bleek.’

‘Ja, er is zeker iets. Onze kok Gerard is een crimineel. Hij heeft mijn zus ontvoerd.’ De broeders keken hem met grote ogen aan.

‘Rutger ik denk dat je bazelt. Alijt is een paar dagen weg, toch?’ Dirc, de oudste broeder was opgestaan en hielp Rutger zijn stoel weer in.

‘Je wordt volgens mij steeds zieker. Kijk hoe je eruit ziet. Hoeveel pond ben je wel niet kwijtgeraakt de afgelopen dagen?’

‘Daarnaast is Gerard een nette man’, viel Johan bij. ‘Hij is pastoor en vertelde me ooit graag kanunnik te willen worden als hij genoeg geld bij elkaar had. Die man doet geen vlieg kwaad.’

Rutger zei niets meer. Wat Johan zei was waar, Gerard had nooit iemand kwaad gedaan. Hij was het type niet om zijn zus te ontvoeren. Opeens begon hij te lachen. Hij wist dat de syfilis zijn hersenen zou aantasten. Hij merkte het aan zijn concentratieverlies, geheugenverlies en nu aan idiote waanideeën. Als hij even nadacht, kon dit ook gewoon een ideetje van Alijt zijn. Door te koken via Gerard zou ze de broeders kunnen overtuigen van haar kwaliteiten als kok. Uiteindelijk zou ze zo toch bereiken wat ze wilde en wat hij in zijn egoïsme had gedwarsboomd. Ze wist altijd met een oplossing te komen. Daarnaast had hij weinig zin Gerard te confronteren met zijn vermoeden. Wat als het niet waar was en de priester boos zou worden? Of nog erger: iedereen zou vertellen over zijn seksuele avontuurtje en de gevolgen die hij nu droeg. Hij voelde zijn wangen rood worden bij de gedachte alleen al. Nee, dat ze het zelf bedacht had, leek hem de beste optie. Voor hun allebei. Ze zou snel weer terugkomen en ons allemaal voor gek zetten. Hij kon er nu al om lachen.”

Romy Doornhouwer

NOTEN

¹ De andere vijf zijn: C.A. Serrure (ed.), *Keukenboek uitgegeven naar een handschrift der vijftiende eeuw*, Gent, 1982; R. Jansen-Sieben en J.M. van Winter (red.), *De keuken van de late Middeleeuwen. Een kookboek uit de Lage Landen*, Amsterdam, 1998; R. Jansen-Sieben en M. van der Molen-Willebrands, *Een notabel boecxken van cokeryen. Het eerste gedrukte Nederlandstalige kookboek circa 1514 uitgegeven te Brussel door Thomas Vander Noot*, Amsterdam, 1994; E. Cockx-Indestege,

Eenen nyeuwen coock boeck. *Kookboek samengesteld door Gheeraert Vorselman en gedrukt te Antwerpen in 1560*, Wiesbaden, 1971; Carolus Battus, 'Eenen seer schoonen ende excelenten coc-boeck', bijlage bij: *Medicyn-boeck, daerinne alle gebreken des menschelijcken lichaems, mitsgaders de remedien der selven, claerlijck aengewesen wort*, Dordrecht, 1593.

² Braekman vermoedt dit o.a. omdat deel A veel weglatingen en corrupte plaatsen en verschrijvingen bevat. Zie W.L. Braekman, *Een nieuw Zuidnederlands kookboek uit de vijftiende eeuw*, Brussel, 1986, 1-5.

³ Dat zijn: P.M. Blommaert (ed.), *Der vrouwen heimelykheid. Dichtwerk der XVIe eeuw*, Gent, 1843; J. Hulsker, 'Liber Trotula'. *Laatmiddeleeuwse vrouwengeneeskunde in de volkstaal*, digitaal via historischebronnenbrugge.be; T. van der Noot, *Den roseghaert vanden bevruchten vrouwen*, Leiden, 1530; W.L. Braekman (ed.), *Der vrouwen natuere ende complexie*, Sint Niklaas, 1980; J. van Maerlant, 'Der mannen ende vrouwen heimelijcheit', in: N. de Pauw, *Middelnederlandsche gedichten en fragmenten*. Deel 1. Gent, 1893-1897, 121-190. Verder kwamen ze ook niet voor in: W.L. Braekman, *Medische en technische Middelnederlandse recepten*, Gent, 1975.

⁴ Willy Braekman publiceerde zijn editie in drie delen. Deel A staat in: W.L. Braekman, 'Een belangrijke middelnederlandse bron voor Vorselmans' Nyeuwen Coock Boeck (1560)', in: *Volkskunde*, 87 (1986TS), 1-24. Deel B en C staan in: W.L. Braekman, *Een nieuw Zuidnederlands kookboek uit de vijftiende eeuw*, Brussel, 1986. Het medische deel D staat in: W.L. Braekman, 'Middelnederlandse volksgeneeskundige recepten', in: *Licht der Natur. Festschrift für Gundolf Keil zum 60. Geburtstag*, Goppingen, 1994, 37-54. De editie van Christianne Muusers is nog niet volledig; te vinden op: www.coquinaria.nl.

⁵ Braekman plaatst de tekst in de tweede helft van de 15e eeuw, zie Braekman (1986), 14-15. Muusers denkt vierde kwart 15e eeuw of 1e kwart 16e eeuw, zie haar inleiding bij de editie.

⁶ Braekman (1986), 16-17.

⁷ Braekman (1986), 13.

⁸ *Bossche encyclopedie*, Erfdelingen 1551-1570, RA 1845 30.1.1588 f. 304.

⁹ *Taxandria* 1896, 168.

¹⁰ Broederschapsarchief (jaarrekeningen 1329-1620); lidmaatschap Alijt: inv.nr. 130, p. 71rA; Johanna: inv.nr. 125, p. 212v; Anthonis: inv.nr. 130, p. 075r; Rutger: inv.nr. 132, p. 152r. Bierbrouwer Rutger Belaerts: Gemeente-archief 's-Hertogenbosch, R 1430, f. 135 v en A.F.O van Sasse van Ysselt, *De voornamen huizen en gebouwen van 's Hertogenbosch*, 1975, deel I, blz. 266.

¹¹ Beide huwelijken in: *Taxandria* (1900, 7e jrg.), 203. Huwelijk met Jan Rosalis: *Bossche encyclopedie*, Erfdelingen 1551-1570, RA 1845 1.2.1558 f. 342 en huwelijk met Cornelis de Bever: Historische Kring Bommel, familienaam *Pelgrom de Bijte*, IX-e 9.

¹² Alleen een gedeeltelijk weggescheurd rekeninguittreksel op de pagina's 21-22 staat in een andere hand, zie Braekman (1986), 14-15. Vgl. Muusers, inleiding deel B.

¹³ P.C. Molhuysen en P.J. Blok (red.), *Nieuw Nederlandsch biografisch woordenboek*. Deel 5, Leiden, 1921, 830.

¹⁴ Zie onder andere T. Scully, *The art of cookery*, Woodbridge, 1995, 318; E. Schubert, *Essen und Trinken in Mittelalter*, Darmstadt, 2006, 299; J.M. van Winter, 'De keuken, het domein van de vrouw?', in: *Historica*, 2000 (afl. 23), nr. 1 februari, 12-13; R. Jansen-Sieben en J.M. van Winter, *De keuken van de late middeleeuwen. Een kookboek uit de Lage Landen*, Amsterdam, 1989, 10-15.

¹⁵ J. Ward onderschrijft in haar onderzoek ook dat vrouwen waarschijnlijk wel in een professionele setting aan het werk waren. Zie J. Ward, *Women in medieval Europe 1200-1500*, Londen, 2002, 19 en 76.

¹⁶ W.L. Braekman, *Een Antwerps kookboek voor "lecker tonghen"*, Antwerpen, 1995, 7.

HOE BEÏNVLOED ZIJN WIJ DOOR ONZE TIJD?

BESCHOUWINGEN NAAR AANLEIDING VAN HET BOEK VAN PETER RAEDTS, *DE ONTDEKKING VAN DE MIDDELEEUWEN*

Met groeiende bewondering heb ik *De ontdekking van de Middeleeuwen. Geschiedenis van een illusie* uitgelezen. De belezenheid van de auteur, zijn helderheid van samenvatten, zijn analyses: dat alles maakt dat je je een hele kleine jongen voelt – terwijl je toch dacht dat je zelf over heel wat kennis beschikte.

Raedts geeft een overzicht hoe de grote filosofen en geleerden sinds de zestiende eeuw over de middeleeuwen hebben gedacht, hoe er enerzijds filosofen waren die die eeuwen zagen als een gruwelijk en verwerpelijk barbaars tijdperk, terwijl anderzijds denkers de loftrumpet staken over het tijdperk waarin mensen sociaal verbonden waren en het winstbejag aan banden was gelegd. Het blijkt dat niet alleen Rousseau, maar vele anderen zich verwaardigden een oordeel te vellen over tijden waarvan ze geen enkel verstand hadden. Het blijkt ook dat ze allen kinderen van hun eigen tijd waren, dat hun gedachten waren gevormd door de politieke ideeën van de tijd waarin ze leefden. En ook hoe zij op hun beurt het gedachtegoed van hun tijd beïnvloedden. Ik had voordien bijvoorbeeld nooit begrepen dat marxisme, ultramontanisme en nationalisme drie stromingen waren die alle een antwoord trachtten te geven op de versplinterende gevolgen van de negentiende-eeuwse industrialisatie en urbanisatie.

En dat brengt mij tot de vraag: als al die mensen kinderen van hun tijd waren, hoe zit het dan met ons? Waaruit komt onze belangstelling voor de middeleeuwen voort?

Ik begin bij mezelf. Als student uit de jaren vijftig had ik grote schroom mij aan de mediëvistiek te wijden. Ik stam niet uit een godsdienstig milieu en mijn achterstand op de katholieken was niet in te halen. Zoals Raedts ook opmerkt: de middeleeuwen waren voor de katholieken.

Daarmee samenhangend: ik maakte deel uit van de WEMAL-werkgroep die besloot een bloemlezing uit de *Sidrac* samen te stellen. Een van onze eerste besluiten was om de theologische vragen daarin niet op te nemen. In de loop van onze arbeid bleek echter dat vrijwel alles doordrenkt was met theologie. Maar laten we zeggen: we bleven in zoverre consequent dat we de zuivere theologie buiten beschouwing lieten. De godsdienst speelt in onze tijd bij lange na niet meer de rol die ze vroeger had en onze houding – ook met het oog op het lezerspubliek dat we in gedachten hadden – is dan ook wel te verklaren.

Maar met dit al geeft 'onze' *Sidrac* een vertekend beeld, al bood de gekozen werkwijze ook de mogelijkheid mensen zonder katholieke achtergrond hieraan mee te laten werken. In dit opzicht zijn ook wij dus kinderen van onze tijd, de tijd waarin de algemene belangstelling voor religieuze zaken is verdwenen.

Wat onze tijd kenmerkt, is een steeds toenemende specialisatie. Wij zien de middeleeuwen dan ook niet meer als een geheel, vragen ons zelfs af of dit overkoepelend begrip wel bestaat. We maken studies van onderdelen: de medische wetenschap, de receptie van teksten, de rol van Sint Servaas in de Investituurstrijd, enzovoort.

De laatste halve eeuw is veel belangstelling uitgegaan naar de positie van de vrouw vroeger. Dat dit samenhangt met de emancipatie in onze eigen tijd behoeft geen betoog. Maar hoe véél aandacht wordt geschonken aan de man-vrouwverhouding en hoe weinig aan de vraag hoe vrouwen huis en bedrijf runden? Hoe véél aandacht wordt er geschonken aan hoe mannen over vrouwen dachten en hoe weinig aan hoe vrouwen over mannen dachten? Ik geef toe, het is veel moeilijker om achter het laatste te komen.

En zou Marianne Elsackers de juridische aspecten van de abortus in oude tijden hebben bestudeerd, als abortus in onze tijd en zelfs in ons land niet zo'n heikel punt was?

We hebben de laatste vijftig jaar meegemaakt hoe technische vondsten en vernieuwingen onze leefwijze hebben veranderd. Om er twee te noemen: 'de pil' en de computer. Komt daar onze belangstelling voor de artes vandaan? Beseffen we hoe weinig onze opleiding in de jaren vijftig, gericht op literaire teksten en oorkonden, ons over de middeleeuwen leerde? Slechts 5% van de middeleeuwse teksten, zegt men, is literair.

Dit zijn losse opmerkingen. Ik kan geen samenvattend overzicht van onze tijd maken. Ik ben geen Peter Raedts. Het is trouwens moeilijk om je eigen tijd te doorgronden.

Jaap Staal

RECENT VERSCHENEN LITERATUUR EN RECENSIES

R. Bartlett, *The natural and the supernatural in the Middle Ages*. Cambridge University Press, Cambridge, 2008.

C.M. Bower (transl.) and C.V. Palisca (ed.), *Boethius, Anicius Manlius Severinus Boethius, Fundamentals of Music. Translated, with Introduction and Notes*. Yale University Press, 1989.

R.B. Burke (transl.), *The Opus Majus of Roger Bacon*. 2 vols. Kessinger Publishing, 2002.

C. Burnett (transl.), Adelard of Bath, *Conversations with his nephew, On the same and the different, Questions on natural science, and On birds*. Cambridge University Press, Cambridge, 1998.

D.A. Callus, 'Robert Grosseteste as Scholar'. In: Daniel Angelo Callus (ed.), *Robert Grosseteste, Scholar and Bishop: Essays in Commemoration of the Seventh Centenary of His Death*. Clarendon Press, Oxford, 1955.

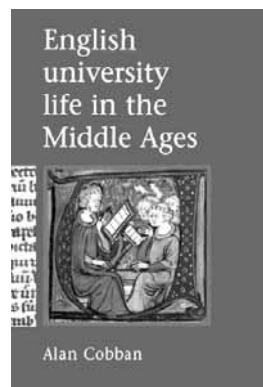
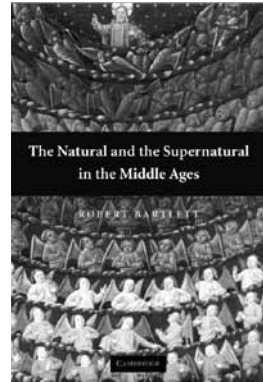
M. Clagett, *The Science of Mechanics in the Middle Ages*. University of Wisconsin Press, Madison, 1959.

A.B. Cobban, *English University Life in the Middle Ages*. UCL Press, London, 1999.

L. Cochrane, *Adelard of Bath: The First English Scientist*. British Museum Press, London, 1994.

F.C. Copleston, *A History of Medieval Philosophy*. Methuen, London, 1972.

A.C. Crombie, *Robert Grosseteste and the Origins of Experimental Science, 1100–1700*. Clarendon Press, Oxford, 1953.

A. Cunningham and P. Williams, 'De-centring the "Big Picture": The Origins of Moderne Science en the Modern Origins of Science'. In : *The British Journal for the History of Science* 26-4 (1993), p. 407–432.

T.L. Davis (transl.), *Roger Bacon's letter concerning the marvellous power of art and of nature and concerning the nullity of magic*. Chemical Publishing Company, Easton, 1923.

P. Dronke (red.), *A History of Twelfth-Century Western Philosophy*. Cambridge University Press, Cambridge, 1998.

R.A. Dwyer, *Boethian Fictions, Narratives in the Medieval French Versions of the Consolatio Philosophiae*. Medieval Academy of America, 1976.

C. Eagleton, *Monks, Manuscripts and Sundials. The Navicula in Medieval England*. Brill Academic Publishers, Leiden, 2010.

Aanvullende informatie van de uitgever: "The navicula sundial, because of its rarity and attractive form, has interested curators and historians alike: Derek J. de Solla Price described it as "one of the most ingenious and sophisticated mathematical artefacts of the Middle Ages". Although apparently a specifically English instrument, there is much debate about when and where it was invented, and about who made and used the five surviving medieval examples. This book brings together for the first time evidence from the surviving instruments, and written sources including four previously unknown texts describing how to make or use the instrument, along with previously unknown copies of the text on which previous studies were based."

B.S. Eastwood, *Ordering the Heavens. Roman Astronomy and Cosmology in the Carolingian Renaissance*. Brill Academic Publishers, Leiden, 2007.

Aanvullende informatie van de uitgever: "The astronomy of the Carolingian era has commonly been represented as concerned exclusively with computus, the science of calendar construction as well as arithmetical calculation in general. This volume shows the error of that portrayal by exploring the study and teaching of four Roman texts on astronomy and cosmology in the Carolingian world and the diagrams connected to those texts. As each of these works came into use over the Carolingian era, its contributions merged into a progressively more ordered picture of the heavens. Both eccentrics and epicycles appeared by the 840s. These techniques were subsequently introduced clearly and qualitatively to complete the Carolingian enterprise. The primary tool for understanding this effort is the analysis of their diagrams."

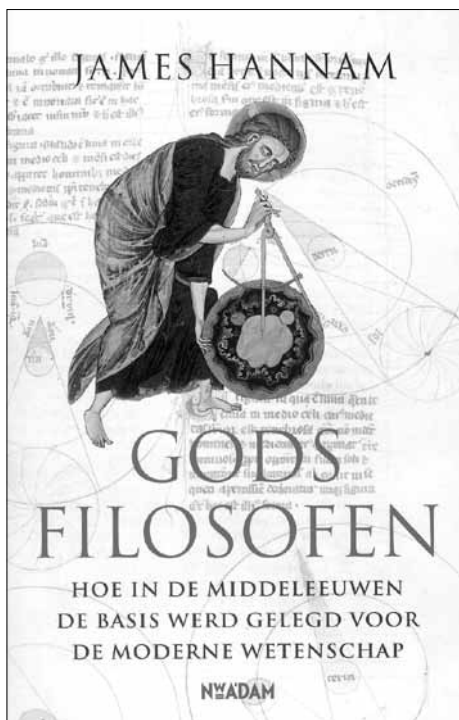
H.R. James (transl.), *Anicius Manlius Severinus Boethius, Consolation of Philosophy*. The University of Adelaide, 2007.

C. Grellard en A. Robert (red.), *Atomism in Late Medieval Philosophy and Theology*. Brill Academic Publishers, Leiden, 2008.

Aanvullende informatie van de uitgever: "This book is the result of a collective attempt to give a general survey of the development of atomism and its critics in the late Middle Ages. All the contributors focussed on the thirteenth and fourteenth centuries atomists and anti-atomists, with a thorough examination of some important figures, as Nicholas of Autrecourt or John Wyclif, and lesser known as Gerard of Odo or William Crathorn for example. From those essays on particular authors a new way of understanding the discussions of atomism in late medieval philosophy and theology emerges. This volume demonstrates the existence of strong and complicated connections between natural philosophy, mathematics and theology in the medieval discussions of the atomistic hypothesis. All chapters present a new research that will be of interest to historians of medieval philosophy, science and theology."

J. Hannam, *Gods philosophers. How the medieval world laid the foundations of modern science*. Icon Books Ltd., London, 2009.

Wetenschapshistoricus James Hannam plaatst middeleeuwse wetenschappers in hun historische context en laat zien hoe baanbrekend en innovatief hun ideeën en ontdekkingen waren. Daarbij ontkracht hij heel wat vooroordelen. Helaas is het hoofdstuk over magie en geneeskunst minder objectief. Dit boek is ook verschenen in een Nederlandse vertaling van Paul Syrier: *Gods filosofen. Hoe in de middeleeuwen de basis werd gelegd voor de moderne wetenschap* (Nieuw Amsterdam, 2010).

H. Hoover and L.H. Hoover (transl.), *Georg Agricola, De re metallica*. The Mining Magazine, London, 1912.

M. Masi, *Boethian number theory: a translation of the De Institutione Arithmetica (with introduction and notes)*. Rodopi, Amsterdam, 1983.

B. Nykes (transl.), *Guido Bonatti, The Book of Astronomy*. The Cazimi Press, 2007.

C. Purdy Moudarres, *Table Talk: Perspectives on Food in Medieval Italian Literature*. Cambridge Scholars Publishing, Cambridge, 2010.

Aanvullende informatie op <http://www.amazon.com/Table-Talk-Perspectives-Medieval-Literature/dp/1443825115>: “This volume is comprised of a selection of revised and expanded papers presented at ‘Table Talk: Perspectives on Food in Medieval Italian Literature’, a panel held at the 40th annual convention of the Northeast Modern Language Association (Boston, February 26 - March 1, 2009). Taken together, these essays explore the multifaceted role of food within medieval Italian culture through a variety of literary genres, from the poetry and prose of Dante and Boccaccio to the medical and religious writings of Michele Savonarola and Catherine of Siena. By examining the complexity of food consumption and distribution in the late medieval cultural imagination, the authors seek to advance the recent movement of food studies from the margins of social history to a fertile cross-section of the humanities and social sciences. The four sections into which the work is divided reflect the medical, religious, social and political circumstances that placed Italy at the vanguard of late medieval Europe’s dynamic foodways. In embracing the interdisciplinarity that distinguishes food studies as an area of scholarly interest, the essays collected in this volume aim to stimulate further inquiry into the fertile field of food in medieval Italian literature.”

M. Streijger, P.J.J.M. Bakker en J.M.M.H. Thijssen (ed.), *John Buridan Quaestiones super libros De generatione et corruptione Aristotelis. A Critical Edition with an Introduction*. Brill Academic Publishers, Leiden, 2010.

Aanvullende informatie van de uitgever: "John Buridan (d. 1361) was one of the most talented and influential philosophers of the late Middle Ages. His fame extended far into the seventeenth century and underwent a revival in the twentieth century, when the French physicist Pierre Duhem rediscovered his manuscripts and wrote studies about them. So far, very few of Buridan's works have been edited. Two different questions commentaries on Aristotle's *De generatione et corruptione* by Buridan have been preserved. They originated in his classroom. Neither of them has ever been edited. This book presents a critical edition of the question commentary that survived in the greater number of manuscripts, and which was particularly popular at Central European universities."

Thijssen, J.M.M.H. and Jack Zupko (eds.), *The Metaphysics and Natural Philosophy of John Buridan*. Brill Academic Publishers, Leiden, 2001.

V. Watts (transl.), *Boethius, Consolation of Philosophy*. Rev. ed., Penguin, Harmondsworth, 1999.

D. Wyckoff (transl.), *Albertus Magnus, Book of Minerals*. Oxford University Press: Clarendon Press, Oxford, 1967.

Frederickje de Jongh

WEMAL

BESTUUR

Orlanda S. Lie, voorzitter

University College Utrecht
Postbus 80145, 3508 TC Utrecht
030-2539980
o.s.h.lie@uu.nl

**Moniek Vis, secretaris
en ledenadministratie**
moniekvis@gmail.com

Lenny Veltman, penningmeester
010-4614030
lm.veltman@kpnplanet.nl

WEBSITE-BEHEER

Andrea van Leerdam
(webredacteur faculteit Geesteswetenschappen
Universiteit Utrecht)
a.e.vanleerdam@uu.nl

De adreslijst van de leden wordt op
verzoek per e-mail toegezonden.
Contributie: € 10,- per jaar

COLOFON

W-MAIL

Tijdschrift van de Werkgroep
Middel nederlandse Artesliteratuur
(WEMAL)
ISSN 1570-6133
Jaargang 13 (2012) nummer 1

REDACTIE

Frederiekje de Jongh
06-41575916
frederiekjedejongh@gmail.com

Noor Versélewel de Witt Hamer
040-2065220
noorvdwh@planet.nl

Sacha Voogd
06-41278315
svoogd@xs4all.com

VORMGEVING EN DRUK

Teo van Gerwen Design, Waalre

Omslagillustratie uit: A. Roob,
Alchemie & mystiek. Keulen 1997,
p. 282.